

ZARAFSHON BOTIG‘IDA VOHA LANDSHAFTLARINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISHI

F.Sh.Quvondiqova., S.R.Mirzaliyev

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Annotatsiya. Maqolada Zarafshon voha landshaftining vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanishi tarixiy-geografik bosqichlariga to‘g‘ri kelishi va landshaft qobig‘ining rivojlanishi bayon qilingan. Voha landshaftining geologik davrlar bo‘yicha dinamik o‘zgarishi batafsil yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Zarafshon botig‘i, Voha landshafti, rivojlanish tarixi, geografik va arxeologik davrlar, qadimgi manzilgohlar, bronza davrlari, sun‘iy sug‘orish.

Antropogen landshaftlar hamma geografik zonalarda, tog‘li o‘lkalarda uchraydi va ular turli xil zonal sharoitlarda vujudga keladi. Antropogen voha landshaftlarining tarkib topishida tabiiy va sun‘iy sug‘orish sababli shakllangan namlik muhim ahamiyat kasb etadi. Va shu bilan grunt suvlari sathining ko‘tarilishiga va ba‘zida buloqlarning vujudga kelishiga sabab bo‘ladi. Cho‘l va chala cho‘llardagi voha landshaftlarining vujudga kelishidagi asosiy omillar: suv va inson xo‘jalik faoliyati ta‘sirida shakllangan. Sug‘orma hamda lalmikor dehqonchilik keng rivojlangan.

Zarafshon voha landshaftlarining vujudga kelishini qadimgi Ipak yo‘lidan kuzatish mumkin. Ipak yo‘li Xitoyni Yevropa bilan bog‘lovchi savdo yo‘li bo‘lib, Markaziy Osiyodan o‘tgan. Savdogarlar ushbu yo‘nalish bo‘ylab sayohat qilar ekan, ular o‘zlari bilan yangi texnologiyalar va suvni boshqarish bo‘yicha bilimlarni olib kelishdi, ular Voha landshaftlarini yaratishda foydalandilar. Zarafshon Botig‘idagi ilk voha landshaftlari miloddan avvalgi 1-ming yillikda vujudga kelgan va asosan dehqonchilikda foydalanilgan. Vaqt o‘tishi bilan Zarafshon Botig‘idagi voha landshaftlari gullab-yashnagan shahar markazlariga aylandi. Bu markazlarning eng diqqatga sazovori XIV asrda Temuriylar saltanatining poytaxtiga aylangan Samarqand edi. Samarqand o‘zining go‘zal bog‘lari bilan

mashhur bo'lib, ular Siyob daryosidan sug'orilgan. Shaharda paxta, uzum, poliz ekinlari kabi ekinlar yetishtirishga imkon beradigan murakkab kanallar va suv havzalari ham mavjud edi.

Respublikamiz hududdida antropogen voha landshaftlarining rivojlanishi daryo va soy vodiylari, tog‘ oralig‘i botiqlari, tog‘oldi prolyuvial-allyuvial tekisliklar va buloqlar bilan bevosita bog‘liq. Antropogen landshaftlarning shakllanish tarixini o‘rganish va ularning yoshini aniqlash bilan F.N.Milkov V.S.Jekulin, A.A.Abdulqosimov va boshqalar shug‘ullanganlar. Shu bilan birga barcha landshaftlar va voha landshaftlarini morfologik tuzilishi ham tarixiy kategoriya ekanligini ta’kidlab o‘tishgan. Antropogen landshaftlarning tabaqalanish xususiyatlariga ko‘ra ular turli vaqtlarda vujudga kela boshlagan va shakllanagan. A.A.Abdulqosimov O‘rta Osiyo va O‘zbekiston hududlaridagi antropogen voha landshaftlarining vujudga kelish va shakllanish tarixini taxlil qilib, ularni turli xil geografik va arxeologik davrlarda inson xo‘jalik faoliyati ta’sirida vujudga kelganligini va rivoj topganligini izohlab bergan. Zarafshon botig‘i Zarafshon daryosi havzasining o‘rta qismida joylashgan bo‘lib, u kelib chiqish tarixiga ko‘ra tektonik sinklinal cho‘kma hisoblanadi.

Zarafshon botig‘i eng qadimgi odamlarning makoni Zarafshon tog‘ tizmasining shimoliy yonbag‘ridagi Omonqo‘ton g‘orida va tog‘oldi prolyuvial tekisligida joylaashgan Narpay tumani hududidagi qadimgi Qo‘tirbuloq chashmasi yonida bo‘lgan. Arxeologlarning ma’lumotiga ko‘ra o‘rta paleolitga oid manzilgohlarda neandertal tipdagi qadimiy odamlar yashagan. Ular o‘zlari yashagan manzilgohlarning tevarak-atrofidagi tabiatga, jumladan hayvonot dunyosiga ta’sir etgan. Zarafshon botig‘ida bronza davriga oid manzilgoh Kattaqo‘rg‘on shahri yaqinidagi Navqatepadan topilgan. Shu davrga oid ikkinchi manzilgoh esa Zarafshon daryosining chap soxiliga yaqin bo‘lgan tog‘oldi prolyuvial-allyuvial tekisligini kesib o‘tgan soyning qirg‘ogida joylashgan Mo‘minobod qishlog‘idan topilgan. O‘sha davrlarda odamlar yerni haydab

bug‘doy, arpa, tariq ekish bilan birga, ekin maydonlarini sug‘orish uchun kanallar qazishni o‘rganganlar. Shubdan so‘ng Zarafshon botig‘ining daryo vodiysi qayir usti terrasalaridagi va yirik soylarning deltalaridagi tabiiy landshaftlar insonlarning xo‘jalik faoliyati natijasida o‘zgarib, ularning o‘rnida antropogen voha landshaftlar vujudga kelgan. Voha landshaftlarining areallari tog‘oldi tekislik zonasiga nisbatan Zarafshon daryosi vodiysida orta bordi. Natijada antropogen voha landshaftlari barqaror rivojlanib Zarafshon botig‘ining sharqiy qismidan g‘arbiy qismigacha keng uzliksiz yo‘lak xosil qilib cho‘zilib bordi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Zarafshon Botig‘idagi voha manzaralari bu hududda asrlar davomida yashab kelayotgan xalqning zukkoligi va matonatidan dalolatdir. Voha landshaftlarining kelishi va rivojlanishini qadimgi Ipak yo‘lidan kuzatish mumkin va ularning davom etishi suv resurslarini barqaror boshqarishga bog‘liq. O‘tmishdan saboq olib, zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirib, ushbu noyob landshaftlarning bardavom mavjudligi va rivojlanishini ta‘minlashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulqosimov A.A. Tarixiy-geografik antropogen landshaftlar. 16-21-betlar
2. Abdulqosimov A.A., Abbosov S.B. O'zbekiston voha landshaftlarinig shakllanish va rivojlanish tarixi. Geografiya fani va ta'limning zamonaviy muammolari.9-13- betlar.
3. Жўрахўжаев, Д., & Мухамедов, Ж. (2020). Жиззах вилояти екотуристик имкониятларидан самарали фойдаланиш. Архив Научных Публикаций JSPI.
4. Kurochkina, N. (2015). Antik va o‘rta asrlarda Siyob daryosi va Samarqand vohasining suv ta‘minoti. Suv tarixi, 7(3), 233-252.
5. Rashidov, A. va Hayot, M. (2017). Zarafshon Botig‘ida suvdan foydalanish samaradorligi va uni belgilovchi omillar. Arid muhitlar jurnali, 144, 46-53.
6. Internet saytlar:

www.unilibrary.uz;